

СЕКЦІЯ 1

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОУСТРОЮ ТА СТАТУСУ СУДДІВ

УДК 347.97/99

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ У КРАЇНАХ ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА

Глушченко С.В., к. ю. н.,
здобувач кафедри організації судових та правоохоронних органів
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена окремим питанням функціонування спеціалізованих судів у судових системах країн загального права та використанню досвіду цих країн у реформуванні судової системи України.

Ключові слова: суд, спеціальний суд, спеціалізований суд, спеціалізація, вищі судові органи, трибунали.

Статья посвящена отдельным вопросам функционирования специализированных судов в судебных системах стран общего права и использованию опыта этих стран в реформировании судебной системы Украины.

Ключевые слова: суд, специальный суд, специализированный суд, специализация, высшие судебные органы, суды.

Glushchenko S.V. SOME QUESTIONS OF FUNCTIONING SPECIALIZED COURTS IN COMMON LAW COUNTRIES

The article is devoted to functioning of certain specialized courts in the judicial systems of the common law and use the experience of these countries in the reform of the judicial system of Ukraine.

Key words: court, special court, specialized courts, specialized, higher courts, tribunals.

Система загального права об'єднує законодавство, що базується чи впливає з права, розробленого в Англії королівськими судовими інстанціями у період середньовіччя. Ця система безпосередньо охоплює майже всі англосаксонські країни, а опосередковано – всі держави Британської Співдружності та деякі інші держави, у яких вплив англосаксонської системи права є значним. Таким чином, система загального права є прямим продовженням англійського права. На сьогодні багато країн розглядають англійське право як модель або відправну точку, від якої хоч і можна відійти, однак з урахуванням базування на її основі власної правової системи.

Поряд із судами загальної юрисдикції історія багатьох країн світу свідчить про запровадження підсистем спеціалізованих судів або окремих судових органів зі спеціальною компетенцією, які в організаційному аспекті формуються у систему місцевого рівня, функціонують при державних установах, діють як самостійні установи або існують як суди при державних органах. Насамперед необхідно з'ясувати понятійний апарат у контексті дослідження. Вітчизняне законодавство оперує термінами «принцип спеціалізації», «спеціалізований суд», «спеціалізована юрисдикція». Натомість законодавство інших країн (Великої Британії, США, Австралії, Нової Зеландії, Ізраїлю тощо) робить акцент на термінах

«спеціальний суд», «спеціальна юрисдикція», при цьому не ігноруючи термін «спеціалізація судової діяльності».

Довідкові джерела термін «спеціальний» тлумачать як призначений виключно для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення; який виділяється серед інших; який визначається більшою, ніж звичайно, мірою прояву; стосується окремої галузі науки. У свою чергу термін «спеціалізований» трактується як призначений для роботи або використання в якій-небудь одній спеціальній галузі; який має спеціальне, особливе призначення [1, с. 501]. Таким чином, можливо стверджувати про етимологічну та змістовну близькість досліджуваних понять. Тому надалі використання в роботі понять «спеціальний суд», «спеціалізований суд» стосовно дослідження судової спеціалізації в зарубіжних країнах ми вважаємо коректним.

За словами вітчизняного дослідника І.В. Назарова, судді у Великій Британії разом із парламентом беруть участь у створенні права [2, с. 190]. Тому очевидно, що ефективність функціонування спеціалізованих судів у країнах загального права забезпечується рівнем реалізації законотворчої функції суддів, що, у свою чергу, залежить від розвитку інститутів громадянського суспільства, розгалуженості функцій у галузі державного управління, адаптації норм законодавства до сучасних умов державотворення та соці-

ального співжиття у різних сферах, а також потребою вдосконалення судового захисту прав людини і громадянина у всіх правових спектрах. Тому, на нашу думку, необхідно спрямувати науковий пошук до питань організації та діяльності спеціалізованих судових органів, що функціонують у судових системах тих країн, які або повноцінно використовують напрацювання системи загального права, або загальне право має визначальний вплив на формування систем правосуддя.

Більшість країн, які належать до англосаксонської системи права, є модельно схожими в організації вирішення спорів адміністративної юстиції (наприклад, Канада, Австралія, Ізраїль). Основними органами адміністративної юстиції у цих країнах є адміністративні трибунали, проте квазісудові повноваження щодо вирішення адміністративних спорів мають також і інші органи. Так, адміністративні трибунали створені на федеральному та провінційному рівнях (наприклад, Канадська комісія з питань теле- та радіокомунікацій; Комісія з питань міграції та біженства; Комісія з контролю за виготовленням та вживанням алкогольних напоїв; Канадський трибунал міжнародної торгівлі, Канадська комісія з трудових відносин; Канадський трибунал з прав людини; Апеляційна пенсійна комісія; Апеляційний транспортний трибунал) [3; 4].

Зазначені трибунали: 1) утворюються парламентом за визначеною процедурою; 2) мають відповідні повноваження та встановлені основні правила процесуальної діяльності; 3) вирішують основну масу суперечок у соціальній та економічній сферах. Разом із тим єдиних кодифікованих документів, які б регулювали діяльність таких трибуналів, у перелічених країнах не існує (проте, наприклад, Закон «Про адміністративні трибунали» від 2004 року для провінції Британська Колумбія встановлює окремі процесуальні порядки) [5; 6].

У деяких випадках рішення адміністративних трибуналів із питань фактів не може бути оскаржено в суді, коли суд не має дозволу чи спеціальних знань щодо вирішення певного кола питань. Загалом рішення трибуналів переглядаються вищими судами шляхом видачі прерогативних наказів. На сьогодні це реалізується шляхом подання позову про визнання права чи про судову заборону або за допомогою особливих юридичних механізмів: судового перегляду, в ході якого розглядаються правові аспекти рішення та з'ясовується відповідність повноважень органу щодо прийняття того чи іншого рішення (крім Ірландії) [7, с. 37–39]; судового контролю, який здійснюється найвищими судовими органами (Ізраїль) або загальними судами (Австралія, Нова Зеландія).

Окремо зупинимось на організації спеціалізованих форм судочинства у судовій системі Австралії, яка загалом включає федеральні суди, суди окремих штатів, а також ряд спе-

ціальних судових установ з чітко визначеними, однак обмеженими повноваженнями [8, с. 169]. Так, у 1975 році було створено Трибунал адміністративних оскаржень – незалежний судовий орган, який розглядає скарги на рішення, які приймаються міністрами Австралійського Союзу та деякими іншими вищими посадовими особами.

Крім того, різні за назвами і виконуваними функціями адміністративні трибунали діють в окремих штатах. Наприклад, у штаті Вікторія функціонує трибунал, що вирішує спори місцевої влади з питань архітектури і будівництва щодо будівництва нових споруд, а також комісія, на яку покладено обов'язок видання ліцензій на продаж алкогольних напоїв. У всіх штатах діють промислові трибунали, компетенція яких поширена на вирішення конфліктів між підприємцями і працівниками, а також суди у справах неповнолітніх. До спеціалізованих відносяться і суди з розслідування пригод на морі – аварій кораблів, випадків смерті і зникнення людей на морських судах [9].

Як приклад близької правової системи до системи загального права розглянемо правову систему Ізраїлю, оскільки багато її рис сформувалися у період перебування на території Палестини британських військ. Зокрема у цій країні характерними ознаками судової системи можливо визначити такі: 1) відсутність судів присяжних; 2) обов'язковість судового прецеденту; 3) в окремих випадках – паралельне існування судів загальної і спеціалізованої юрисдикції. Отже, можливо стверджувати, що англосаксонська правова система і зараз має великий вплив на розвиток ізраїльської системи права та організацію спеціалізованих судів.

Згідно із Основним законом про судочинство в Ізраїлі діють загальні суди трьох інстанцій: мирові, окружні суди та Вищий суд справедливості Ізраїлю (БАГАЦ). Крім названих, у цій країні, як спеціалізовані, функціонують різні судові органи з відповідною компетенцією: релігійні суди, суди із трудових конфліктів, дорожно-транспортні суди, суди у сімейних справах, суди у справах неповнолітніх, суди з дрібних позовів, суди з вирішення місцевих справ, суди у справах оренди.

Спеціалізовані релігійні суди поділяються, відповідно до поділу ізраїльської громади, на чотири основні релігійні конфесії: рабинатські, мусульманські, християнські та друзькі. Юрисдикція релігійних судів поширена на питання, пов'язані з особистим статусом громадян (укладання шлюбу, розлучення, виплата аліментів, опіка тощо). Водночас за Законом про даяні 1955 року у справах про опіку, усиновлення, управління майном та спадкування компетенція рабинського суду співпадає з юрисдикцією окружного суду, тобто зацікавлена особа має право альтернативної підсудності. Винятково юрисдикції мусульманських, християнських і друзьких судів підлягають питання

щодо управління культовим майном і релігійними пожертвами, зареєстрованими у мусульманському, християнському чи друзькому суді, або відповідно до друзького релігійного звичаю [10].

Згідно із Законом про суди з трудових спорів 1969 року створено систему судів зі спеціальною компетенцією, яку складають регіональні (окружні) суди та Національний суд із трудових спорів. Винятково юрисдикції окружних судів із трудових спорів підлягають спори між працівниками і роботодавцями; конфлікти із питань тлумачення, виконання чи невиконання колективного договору; справи, що стосуються призначення пільг відповідно до Закону про пільги на державній службі 1970 року; страхові спори.

У свою чергу юрисдикція Національного суду із трудових спорів поширена на спори з приводу виконання чи невиконання колективних договорів, які не належать до юрисдикції окружних судів, спори між організаціями роботодавців або між організаціями найманих працівників щодо питань урегулювання трудових відносин, а також апеляції на рішення військово-лікарських комісій та на рішення окружних судів.

Суди у сімейних справах розглядають спори, пов'язані з такими питаннями, як утримання дітей, сплата аліментів, опікунство, усиновлення, спадщина, поділ майна, розірвання шлюбу між особами різного віросповідання. Паралельну юрисдикцію за деякими з цих питань мають релігійні суди, що наділені також винятковою юрисдикцією у справах щодо шлюбу і розлучення між людьми однієї віри. До прийняття Закону про суд у сімейних справах та створення судів у сімейних справах у 1995 році питання сімейного права належали до компетенції окружних судів [11].

На сьогодні діяльність судів у сімейних справах дає можливість зосередити в них вирішення всього комплексу питань, пов'язаних із сімейними конфліктами. Зауважимо, що судді, які розглядають справи у цих судах, повинні володіти спеціальними знаннями в галузі сімейного права. Крім того, при кожному такому суді діє служба допомоги, в якій працюють психологи, психіатри та соціальні працівники. Апеляції на рішення суду у сімейних справах розглядаються відповідним окружним судом.

Для ізраїльської судової системи характерним є надання можливості приватній особі подати цивільний позов до спеціалізованого суду з дрібних позовів за умови, що сума позову невелика, тобто не перевищує встановленого законом розміру. Відповідачем може бути приватна особа, торговельне підприємство, корпорація або інша юридична особа. У 2014 році максимальна сума позову становила близько 32 тис. шекелів (сума може змінюватися відповідно до повідомлення, яке розміщується на офіційному веб-ресурсі судової влади Ізраїлю) [12].

Повноваження спеціалізованих судів з дрібних позовів визначені в Законі про суди [13]. Особливістю цих повноважень є те, що суд має право прийняти доказ, що є недопустимим у звичайному суді у цивільних справах, а також спростити судову процедуру, якщо це сприяє оперативності вирішення спору. У суді з дрібних позовів сторони зазвичай самі захищають свої інтереси, тобто без участі адвокатів. Водночас суд може дозволити представнику виступати від імені однієї зі сторін, але за умови, що той представляє сторону безоплатно і не займається представництвом на постійній основі та не здійснює адвокатської практики. Рішення суду з дрібних позовів підлягає оскарженню до окружного суду, але для цього необхідно отримати дозвіл судді. Тобто спрацьовує механізм так званого допуску до апеляції, що є властивим для загальної системи права.

До спеціалізованих судів Ізраїлю належать судові органи з вирішення місцевих справ, юрисдикція яких обмежена розглядом правопорушень, встановлених законами і підзаконними актами, пов'язаними з роботою органів місцевої влади. До цих законів відносяться Указ про муніципалітети та Указ про місцеві ради, Закон про планування і будівництво та інші закони, перелік яких наводиться у додатку до Закону про суди. Із підзаконних актів слід виокремити допоміжні муніципальні закони, які приймаються органами місцевого самоврядування і затверджуються міністром внутрішніх справ.

Зазначені закони діють на території громади, місцева влада якої прийняла відповідний підзаконний акт. Прикладами правопорушень місцевого характеру можуть служити незаконне будівництво, невиконання умов дозволу на ведення бізнесу, неправильне паркування, порушення Закону про обов'язкову освіту тощо. В якості покарання за правопорушення місцевого характеру найчастіше призначається штраф. Права на подачу апеляцій встановлені аналогічні, як і для їх подачі на рішення мирового суду.

Спеціалізовані суди з дорожньо-транспортних справ розглядають правопорушення, пов'язані з функціонуванням дорожнього транспорту та його страхуванням. До дорожньо-транспортних правопорушень відносяться порушення, перелік яких встановлено Указом про дорожній рух, у прийнятих відповідно до цього Указу підзаконних актах, а також у законах, перелік яких наведено в зазначеному Указі [14]. Ці суди (функціонують у 17 містах Ізраїлю) під час розгляду справ використовують адміністративну процедуру, тому їх діяльність можливо порівняти з діяльністю місцевих загальних судів України під час вирішення останніми справ про адміністративні правопорушення. Суттєво, що стосовно правопорушень, які знаходяться у компетенції дорожньо-транспортного суду, його юрисдикція збігається з

повноваженнями мирового суду. Тому діяльність дорожньо-транспортних судів ніяким чином не впливає на реалізацію повноважень іншими спеціалізованими судами щодо розгляду правопорушень у сфері безпечного функціонування транспорту. Апеляції на рішення суду з дорожньо-транспортних справ розглядаються окружним судом.

Спеціалізованим судом у справах неповнолітніх є мировий або окружний суд, судові засідання в яких проводять судді, які пройшли спеціальну підготовку і отримали призначення ювенальних суддів (суддів у справах неповнолітніх). Метою створення судів у справах неповнолітніх було поєднання правосуддя з методами догляду за неповнолітніми, які вчинили правопорушення або перебувають у групі ризику. Слухання у справах неповнолітніх проводяться в закритому режимі, при цьому публікація імен та іншої інформації, що дозволяє ідентифікувати особу неповнолітнього, забороняється.

Стосовно неповнолітніх застосовуються два види судових процедур: кримінальна, відповідно до Закону про неповнолітніх (здійснення судової процедури, призначення покарання, визначення шляхів перевиховання), та цивільна, згідно із Законом про неповнолітніх (за результатами проведеної такої процедури дитина може бути вилучена із сім'ї і переведена або до спеціального закладу, або до прийомної сім'ї) [15, с. 398]. Вирок чи постанова мирового суду у справах неповнолітніх можуть бути оскаржені до окружного суду у справах неповнолітніх протягом 45 днів з моменту їх винесення.

За ізраїльським законодавством, у межах мирового суду функціонують спеціалізовані суди у справах оренди. Водночас зазначені суди вирішують не всі спори, що виникають із відносин оренди, а тільки ті, що стосуються так званої захищеної оренди квартир. Слухання в суді у справах оренди здійснюється одноособово мировим суддею відповідно до Закону про захист прав квартиронаймача. До компетенції таких судів віднесено вирішення питань щодо орендної плати за квартиру або приміщення для бізнесу, вимоги ремонту квартири та інші питання, пов'язані з реалізацією договорів оренди. Рішення суду у справах оренди можуть бути оскаржені у такому ж порядку, які і рішення мирових судів.

Отже, для судової системи Ізраїлю характерним є те, що поряд із системою судів загальної юрисдикції діють спеціалізовані судові органи, компетенція яких обмежена певною галуззю судочинства. Спеціалізовані суди наділені винятковими (а іноді і паралельними із загальними судами) повноваженнями щодо здійснення судочинства або в обмеженій сфері, або серед певної групи населення. Наприклад, повноваження спеціалізованого суду – військового трибуналу – обмежені розглядом

військових і кримінальних злочинів, скоєних військовослужбовцями.

Разом із тим не всі суди, повноваження яких обмежені відповідною сферою судочинства, визначаються як спеціалізовані. Так, суди з адміністративних питань і суди у сімейних справах діють винятково у своїй компетенційній сфері, але згідно із законом вони відносяться до судів загальної юрисдикції. Щодо судів із трудових конфліктів можливо стверджувати, що вони є спеціалізованими судами, оскільки ні Основний закон про порядок судочинства, ні Закон про суд з трудових конфліктів не визначають їх судами загальної юрисдикції [16].

Таким чином, суди спеціалізованої юрисдикції є частиною судової системи Ізраїлю, але на відміну від судів загальної юрисдикції вони не об'єднані в єдину організаційну структуру. Водночас спеціалізовані суди мають деякі спільні риси, оскільки вони створюються на підставі особливих законів, на них поширюються основні принципи судочинства, а до складу суду можуть входити, крім професійних суддів, і непрофесійні юристи. Деякі з цих судів мають організаційно сформовану апеляційну інстанцію, до якої скеровуються апеляційні скарги (суди з трудових конфліктів, релігійні суди, військові трибунали); на рішення окремих із них (суди з трудових конфліктів, релігійні суди) не можна подати апеляцію до суду загальної юрисдикції, а тільки оскаржити їх до Вищого суду справедливості Ізраїлю (БАГАЦ), використовуючи при цьому його повноваження судового контролю; деякі із зазначених вище судів мають окреме адміністративне управління (наприклад, рабинатські суди). Крім цього, судді спеціалізованих судів призначаються на посади різними комісіями з обрання суддів.

Зважаючи на викладене, функціонування спеціалізованих судів у досліджених країнах загального права як складової правової системи залежить від ряду існуючих у таких країнах ознак, які першочергово пов'язуються із відсутністю поділу права на публічне і приватне, що ґрунтується на римському праві; широким використанням таких форм права як правові звичаї, традиції, прецеденти, правові доктрини; застосуванням не єдиного основного закону, а сукупності конституційних актів, судових прецедентів, звичаїв; відсутністю судів конституційної юрисдикції; високим рівнем диспозитивності і змагальності у судочинстві тощо.

Отже, система загального права має визначальний вплив на формування правових систем, як правило, англосаксонських країн (Австралія) або країн, у яких історично склалися відносини залежних територій і метрополії (Ізраїль). З точки зору спеціалізації судової діяльності необхідно констатувати те, що для країн-представників англосаксонської правової сім'ї властивими є такі ознаки: 1) органи адміні-

стративної юстиції, як правило, мають назву трибуналів, що підкреслює їх другорядність у порівнянні із загальними судами; 2) організація спеціалізованих судових органів на рівні нижчих інстанцій з можливістю перевірки їх рішень або загальним судом, або судом апеляційної інстанції; 3) відсутність відносно самостійних судових вертикалей спеціалізованих судів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 томах / Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. – Т. 9. – К. : Наукова думка, 1978. – 527 с.
2. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України : генезис та порівняння : [монографія] / І. В. Назаров. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 432 с. – С. 190.
3. Administrative Law // The Canadian Encyclopedia [text] : in 3 vol. – Vol. 1. – Edmonton ; Alberta : Murling Publishers, 1985. – 198 p.
4. Adjudication // The Dictionary of Canadian Law [text] / D. A. Dukelow, B. Nuse. – Ontario : [s. n.], 1988. – 1176 p.
5. Administrative Tribunals Act (SBC 2004) [Electronic resource]. – Режим доступу : <http://www.qp.gov.bc.ca>.
6. Administrative Tribunals in British Columbia (Canada) [Electronic resource]. – Режим доступу : <http://www.qp.gov.bc.ca>.
7. Шишкін В. Судова система Канади : [текст] / В. Шишкін // Право України. – 1995. – № 8. – С. 37–39.
8. Вайль І. М. Австралія : федералізм и высшие органы власти / И. М. Вайль. – М. : Наука, 1970. – 245 с. – С. 169.
9. Gifford D. J. Our Legal System / D. J. Gifford. – 2nd ed. – Sydney : Law Book Co., 1990. – 293 p.
10. Изенберг Д. Забытый отец-основатель / Д. Изенберг // Новости недели. – 30 октября 2008 г.
11. Закон про суд у сімейних справах 1995 року (англ.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nevo.co.il/Law_word/law01/072_009.doc.
12. Повідомлення про розмір суми дрібного позову (англ.)// (Офіційний веб-сайт судової влади Ізраїлю) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : elyon1.court.gov.il/heb/agrot/ktanot.htm.
13. Закон про суди [комбінована версія] 1984 року (англ.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nevo.co.il/Law_word/law01/055_002.doc.
14. Указ про дорожній рух [нова версія] 1961 року (івр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nevo.co.il/law_html/law01/P230_001.htm.
15. Лактіонов Д. В. Кримінальна міліція у справах дітей чи ювенальна міліція – перспектива створення нового органу профілактики правопорушень, вчинених дітьми / Д. В. Лактіонов // Митна справа. – 2013. – № 1(85). – С. 396–400.
16. Основний Закон про порядок судочинства 1984 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://knesset.gov.il/description/ru/mimshal_yesod1_ru.htm.